

TANULMÁNYOK

Eh, mi a név?

Az irodalmi névhasználat nyelvészeti, kulturális és fordítástudományi vonatkozásairól

Az MTA Miskolci Területi Bizottság Nyelv- és Irodalomtudományi Szakbizottságának munkabizottságai 2023-ban is számos tudományos programot, rendezvényt kínáltak tagjaiknak és az érdeklődőknek. A fenti címmel 2023. november 28-án megrendezett konferencia két munkabizottság, a Nyelvtudományi és az Irodalomtudományi Munkabizottság közös szervezésében és részvételével zajlott. Ugyanakkor nemcsak az irodalomtörténészek és nyelvészek számára egyaránt izgalmas kihívásokat tartogató téma indokolta ezt a közös konferenciát, hanem az a tény is, hogy a Miskolci Egyetem Irodalomtudományi Doktori Iskolájában szép eredményekkel működik a Kulturális Fordítástudomány alprogram Kappanyos András vezetésével, és a doktoranduszok is releváns kutatásokkal kapcsolódtak a konferencia fő témájához: a tulajdonnevek irodalmi felhasználásának kérdéséhez.

A szervezők, Kappanyos András mint az Irodalomtudományi Munkabizottság vezetője és Kecskés Judit, a Nyelvtudományi Munkabizottság elnöke a következő, Kappanyos András gondolatait tartalmazó felhívásszöveggel hirdették meg a tanácskozást: „A tulajdonnév egyedi jelölő, de működése nem magától értetődő: egy *Kis János*ról szóló szócikknek saját referenciahálójával kell eldöntenie, hogy a Berzsenyit felfedező lelkészlőről vagy a liberális filozófusról (esetleg a név más jelentős viselőjéről) van-e szó. Ugyanez a név Móricz novellájában éppen a jelentéktelenség, az összetéveszthetőség epithetonjává válik. Irodalmi kontextusokban a név meghaladhatja nyelvészeti értelemben vett funkcióját, felhasználva az alapjául szolgáló közszó referencialitását (*Tallérossy Zebulon*, *Édes Anna*), vagy a befogadó más jellegű feltételezett előzetes tudását (például történelmi, tájjellegű vagy nemzetiségi nevek használata). A tulajdonnevek szimbólummá válhatnak (*Mohács*, *Pusztaszer*), de a szimbolikus jelentésük el is kophat (*Verecke*, *Dévény*). Máskor épp az irodalmi alkotások szöveghálózata segíti átlépésüket az egyes tulajdonnévi kategóriákon belül (*Lipótmező*, *Kufstein*), és így válnak egy egész jelenségkör jelölőjévé. Még érdekesebbé válik mindez, ha a kulturális mintázatok idő- vagy térbeli elmozdulásával, kontextusváltásával is számolunk: azzal, hogy az idő múlásával elhalványul, a fordítás révén pedig egészében elvész az egykorú köztudomás.” A szervezők ezekről a kérdésekről szóló előadásokat, elméleti modelleket és esettanulmányokat vártak a konferenciára, amelyre 2023. november 28-án 13 előadó részvételével került sor.

A résztvevőket köszöntő beszédemben a konferencia interdiszciplináris jellegét hangsúlyozandó elevenítettem fel a következő, a tulajdonnév és az irodalmi szöveg kapcsolatára vonatkozó példát: Zrínyi Miklós 1659-ben írt, a szakirodalom által *Elégia* címmel emlegetett

versét. A vers értelmezését abban a tekintetben szakirodalmi konszenzus övezte, hogy Zrínyi elsőszülött fiának halála nyomán született. Az életrajziség kérdésétől elszakadni nem tudó kutatásban ugyanakkor az elsőszülött fiú nevének kérdése problematikus maradt – a rendelkezésre álló források ugyanis konkrét névről nem ejtettek szót. Éppen ezért újra és újra megfogalmazódott az a feltételezés, hogy az elsőszülött fiú neve nem lehetett a versben szerepeltetett név: *Izsák*.

A bibliai Izsák történetét a Teremtés könyve 22,1–19-ben olvashatjuk: Izsák Ábrahám és Sára egyetlen gyermeke, akit apja Isten parancsának engedelmeskedve feláldozni készül. Izsák feláldozására azonban mégsem kerül sor, Isten ezzel a kérésével ugyanis csak próbára teszi Ábrahámot, az ő hitét. A szakirodalom az *Izsák* név használatát a „jelképesség”, „költői fogás” értelmezéssel közelítette meg, sőt metaforának tekintette – és valóban: a név a költő áldozatának antitetikus metaforája lehet; antitetikus, mert a költő vagy a lírai én esetében Isten nem elégszik meg a hittel, a szándékkal, hanem valóban magához is veszi a gyermeket. (SZÉCHY 1900: 47, KOVÁCS 1985: 256, ÖTVÖS 1997.)

Az értelmezéstörténet tartogat ezért némi tanulságot számunkra. A vers egész retorikai fikciója az *Izsák* név biblikus konnotációi köré épül: a költeményt ugyanis ÖTVÖS PÉTER (1997: 37) „ortodox retorikai elemzése” szerint egy hipotetikus antitetikus szillogizmus szervezi: annak eldönthetlensége, hogy Isten szereti vagy bünteti azt az embert (történetesen a vers beszélőjét), akinek elveszi a gyermekét.

Éppen ezért a szakirodalmi elemzések egy része – különösen a költő fiának nevét az *Izsák*-kal nem azonosítók – nem a referenciára történő rákérdezés szükségességét kérdőjelezte meg, hanem egyenesen azt implikálta, hogy a retorikai fikció terében azonosított referencia eleve csak hamis lehet – hiszen az irodalmi név szükségszerűen „irodalmi”, fikciós név. Ezeknek az elgondolásoknak addig lehetett terük, amíg 2015-ben az Irodalomtörténeti Közleményekben megjelent írásában pontot nem tett a találgatások végére MERÉNYI-METZGER GÁBOR (2015), aki a schotteni római katolikus plébánia anyakönyvében megtalálta Zrínyi Izsák keresztelésének, valamint a bécsi Szent Mihály plébánia halotti anyakönyvében Izsák halálának adatait. Ezek szerint Zrínyi első fia, Izsák 1655-ben született és 1659-ben halt meg. A Zrínyi-vers értelmezésének története olyan példa tehát, amely azt sürgetheti, hogy az irodalmi művekben megjelenő nevekkel kapcsolatos értelmezői attitűdjeinkre reflektáljunk.

„Eh, mi a név?” (ford. Mészöly Dezső), más fordításban: „Mit ér a név?” (ford. Nádasdy Ádám). Amennyiben Shakespeare Júliájának híressé vált mondatát retorikai kérdésként értelmezzük, a jelentését így rögzíthetjük: 'a név nem fontos, nem lényeges, a név mit sem ér'. A nyelvfilozófia művelői mottóként, tanulmányok címeként is előszeretettel használják, számukra azonban a kérdés értelme éppen az ellenkező: 'az a mód, ahogy a (kétértékű) logika a nevek viselkedését leírja, kulcsot adhat kezünkbe ahhoz is, miként működik a nyelv általában, ezért a név a lényeg; a név a legfontosabb'. (ROBSON 2010, idézi KÁLLAY 2011.)

Ahogy a nyelvfilozófia számára a név a nyelv működéséhez jelent kulcsot, úgy az irodalmi szövegekben megjelenő név az irodalmi fikció működéséhez, természetéhez vihet bennünket közelebb. Ehhez pedig nemcsak az irodalmi nevek, hanem általában a tulajdonnevek kérdését is többféle aspektusból lehet és kell megvizsgálnunk; erre vállalkozott konferenciánk. Az ott elhangzott előadásokból nyolcat találhatnak meg a következő oldalakon folytatólagosan a Névtani Értesítő olvasói. Ahogy szerzőik diszciplínáris érdeklődése, úgy tanulmányaik megközelítési módja is változatos, ugyanakkor mind a tulajdonnevek szerepét és viselkedését veszik górcső alá – legyen szó nyelvészeti, irodalomtörténeti vagy fordítástudományi vizsgálatról.

Hivatkozott irodalom

- KÁLLAY GÉZA 2011. „Ezt a sötét, éji palotát el nem hagyom”. Nevek, részek és részek nevei a *Romeo és Júliában*. *Liget* 2011. április. <https://ligetmuhely.com/liget/kallay-geza-ezt-a-sotet-éji-palotát-el-nem-hagyom> (2024. 02. 07.)
- KOVÁCS SÁNDOR IVÁN 1985. *A lírikus Zrínyi*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest.
- MERÉNYI-METZGER GÁBOR 2015. Zrínyi Miklós elsőszülött fiának születése és halála. *Irodalomtörténeti Közlemények* 119: 395–398.
- ÖTVÖS PÉTER 1997. Zrínyi Miklós cím nélküli verséről. In: ORLOVSZKY GÉZA szerk., *Mint sok fát gyümölcssel. Tanulmányok Kovács Sándor Iván tiszteletére*. Eötvös Loránd Tudományegyetem Régi Magyar Irodalomtörténeti Tanszék, Budapest. 34–42.
- ROBSON, DAVID 2010. What’s in a name? The words behind thought. *New Scientist* 2010. 09. 06. <https://www.newscientist.com/article/mg20727761-500-whats-in-a-name-the-words-behind-thought> (2024. 02. 07.)
- SZÉCHY KÁROLY 1900. *Gróf Zrínyi Miklós (1626–1664)* 4. Magyar Történelmi Társulat, Budapest.

TASI RÉKA

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1462-0396>

Miskolci Egyetem

Bölcsészeti- és Társadalomtudományi Kar

RÉKA TASI, What’s in a name? On the linguistic, cultural and translational aspects of literary naming

On 28 November 2023, the Miskolc Regional Committee of the Hungarian Academy of Sciences organised a conference on the above-mentioned topic, with 13 speakers in attendance. In my opening remarks, I emphasised the interdisciplinary nature of the conference, citing an example of the relationship between proper names and literary texts: I referred to the poem written by Miklós Zrínyi in 1659, which is known in the literature as „Elégia”. I then highlighted one of the scientific theses of the conference, namely that names in literary texts can facilitate a deeper understanding of the functioning and nature of literary fiction.

Keywords: literary names, literary onomastics, interdisciplinarity, onomastic conference, Miskolc Regional Committee of the Hungarian Academy of Sciences